

Prądnik. Prace Muz. Szafera	33	105–112	2023
-----------------------------	----	---------	------

MAŁGORZATA KOT¹, MICHAŁ WOJENKA²,
KATARZYNA PYŻEWICZ³, ANNA ZAPOLSKA⁴

^{1,3,4}Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa,
e-mail: ¹m.kot@uw.edu.pl, ³k.pyzewicz@uw.edu.pl, ⁴ao.zapolska@uw.edu.pl

²Instytut Archeologii, Uniwersytet Jagielloński, ul. Gołębia 11, 31-007 Kraków
e-mail: michal.wojenka@uj.edu.pl

ŚLAD AKTYWNOŚCI SCHYŁKOWOPALEOLITYCZNYCH KULTUR Z LIŚCIAKAMI PRZY JASKINI SZCZELINA W APTECE W PODLESICACH

Evidence of activity of Final Palaeolithic communities attributed to tanged points technocomplexes in Szczelina w Aptece Cave in Podlesice

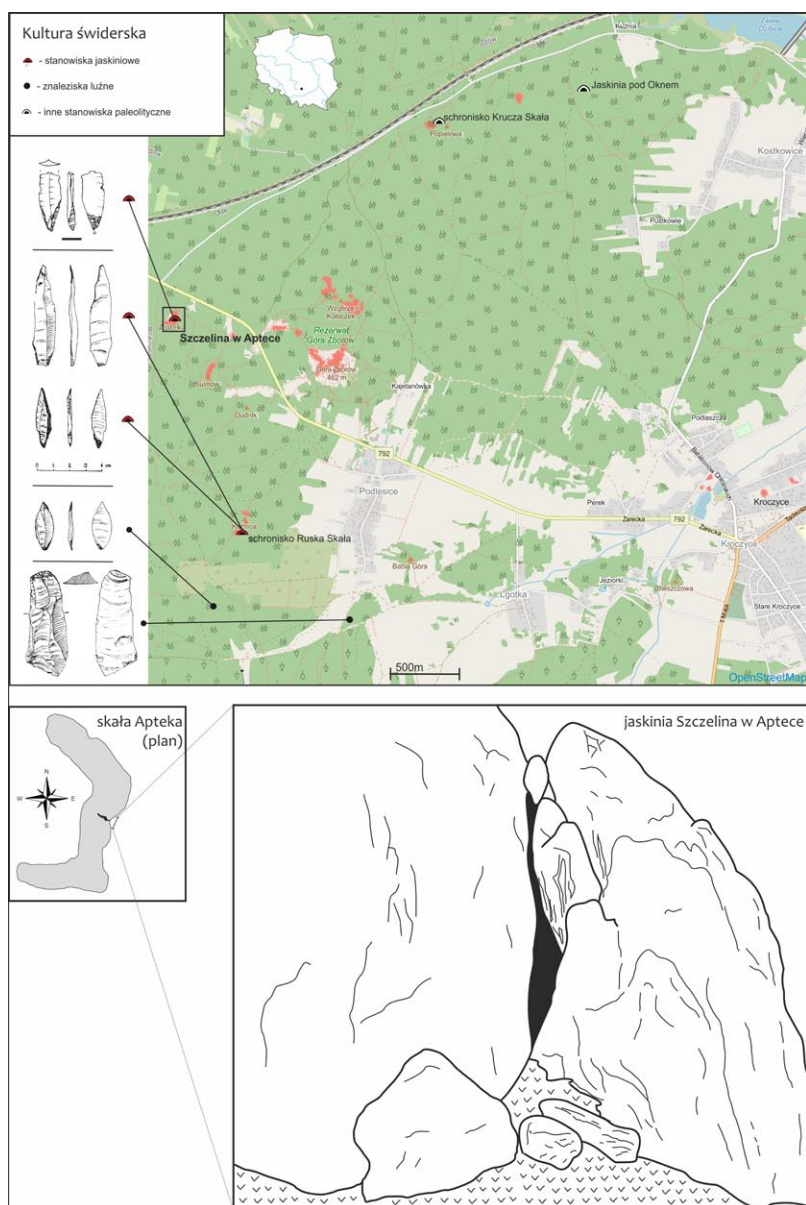
Abstract. This short paper aims to present a surface find of a broken tanged point and a fragment of a blade found in Szczelina w Aptece Cave, located in the northern part of the Polish Jura near Podlesice. The surface find, discovered by a local rock climber, is the second piece of evidence of the penetration of the karstic region of the Polish Jura by people of the Swiderian culture of the Final Palaeolithic.

Key words: cave archaeology, Final Palaeolithic, tanged points, lithic technology

W czerwcu 2020 roku do jednej z autorek tekstu instruktor wspinaczki skałkowej Marcin Poznański, zgłosił znalezienie w strefie wejścia do jaskini Szczelina w Aptece w Podlesicach (gm. Kroczyce, pow. Zawiercie, woj. śląskie) fragmentu grotu krzemienno-go. 29 czerwca 2020 roku dokonano przekazania zabytku autorom tekstu oraz oględzin miejsca jego znalezienia. Wedle wskazań znalazcy, został on znaleziony na stoku bezpośrednio przed wejściem do jaskini. W trakcie krótkiej prospekcji powierzchniowej w okolicy wejścia znaleziono kolejny zabytek krzemiennoy oraz osiem fragmentów ceramiki.

Szczelina w Aptece to niewielka jaskinia położona w grupie skalnej Aptecka, nazywanej lokalnie Skrzypkową Skałą, położonej w obrębie północno-zachodniego zbocza Góry Sulmów, w odległości około 500 m na północ od Skał Rzędkowickich i około 1,5 km na północno-zachód od wsi Podlesice (gm. Kroczyce, pow. Zawiercie; zob. Zygmunt, 2010: 86–86). Sama skała Aptecka jest odrębnym wapiennym masywem skalnym w kształcie odwróconej litery C (ryc. 1), z pionowymi ścianami wapiennymi o ekspozycji południowej i wschodniej¹ oraz połym, porośniętym lasem stokiem od strony północno-zachodniej.

¹ Obecnie skała jest miejscem przyciągającym licznych wspinaczy. W jej obrębie wyznaczonych jest 81 dróg wspinaczkowych o różnym stopniu trudności. Przynajmniej trzy trasy są poprowadzone wokół wejścia do jaskini (ta część skały określana jest przez wspinaczy jako Turnia Wiewiórek).

Ryc. 1. Lokalizacja jaskini Szczelina w Aptece oraz miejsc znalezienia innych zabytków, które można wiązać z kulturą świderską. Przerisy wytworów ze schroniska w Ruskiej Skale i znalezisk luźnych na podstawie publikacji oryginalnej (Chmielewska & Pierzchałko, 1956). Plan skały Aptecka i rycina ściany skalnej z wejściem do jaskini Szczelina w Aptece wg dokumentacji wykonanej przez Dariusza Tima (topojura.dz.pl)

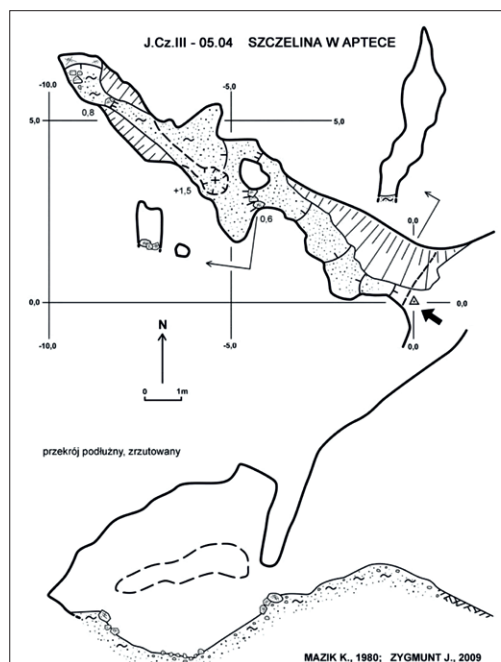
Fig. 1. Location of Szczelina w Aptece Cave and other sites connected with the Swiderian culture. Drawings of artefacts from Ruska Skala Rockshelter and surface finds are based on the original publication (Chmielewska & Pierzchałko, 1956). The plan of Aptecka Rock and the view of the entrance zone of Aptecka rockshelter based on documentation made by Dariusz Tim (topojura.dz.pl)

Jaskinia jest rozwinięta na pionowej szczelinie położonej w centralnej części wschodniej ściany Apteka, około 30 m nad dnem doliny. Posiada duży ukośny otwór o ekspozycji wschodniej, wysokości 4,5 metra i szerokości maksymalnej 1,8 metra. Wnętrze jaskini tworzy stosunkowo wąski korytarz (jego szerokość w najszerszych miejscach nie przekracza 2,5 metra) o długości całkowitej około 14 metrów, rozdzielony po środku filarem, który dodatkowo zawęża przestrzeń wewnątrz (ryc. 2). Namulisko jaskini nosi ślady rozkopywania wzmiankowane już przez K. Kowalskiego, który jako pierwszy zinwentaryzował to stanowisko pod nr. inw. 434 jako „Schronisko w Podlesicach koło Kroczy III” (Kowalski, 1951: 394-396). Opisany przez Kowalskiego profil sedimentów w końcowej części wąskiego korytarza jaskini jest widoczny do dzisiaj w postaci progu ziemnego. Przed wejściem do jaskini znajduje się stosunkowo stromy stok, na którym widoczna jest hałda usypana z sedimentów najpewniej pochodzących z wnętrza jaskini.

W trakcie prospekcji powierzchniowej przeprowadzonej przed jaskinią zauważono pozostałości świeżo redeponowanych sedimentów jaskiniowych, świadczące o stosunkowo niedawnych próbach dalszego rozkopywania namuliska. O poszerzaniu przejść jaskini świadczy także obecny wygląd jej wnętrza, który odbiega nieco od planu zaktualizowanego w 2009 roku przez J. Zygmunta, a opartego na kartowaniu K. Mazika z 1980 r. (Zygmunt, 2010: 86; zob. ryc. 2).

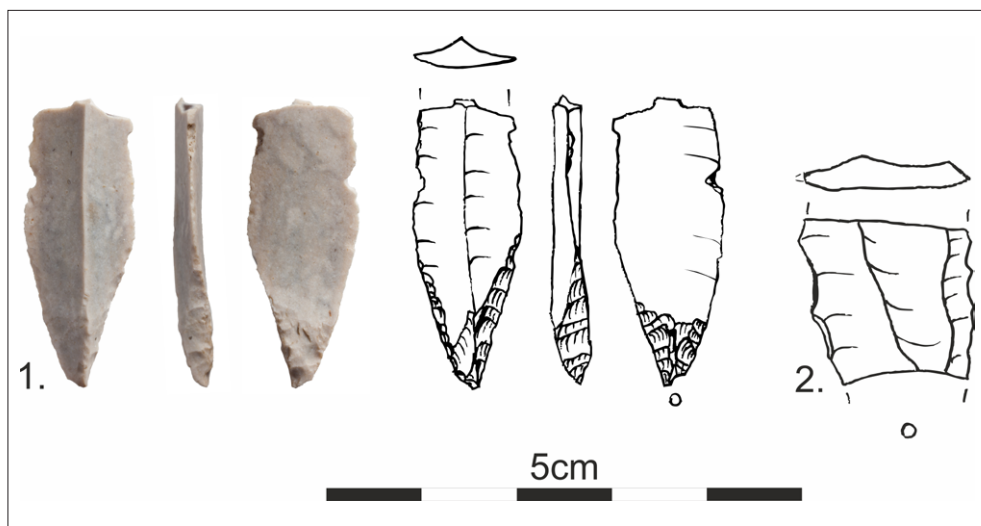
Stanowiące przedmiot niniejszego komunikatu zabytki odkryto właśnie na stoku przed wejściem do jaskini. Na podstawie przeprowadzonej prospekcji terenowej nie jesteśmy jednak w stanie ustalić, czy pochodzą one z osadów znajdujących się pierwotnie w jej wnętrzu.

Gdy chodzi o odkryte przed jaskinią wytwory krzemienne, najciekawszą i najbardziej dystynktywną formę stanowi tu złamany fragment przypodstawny dwukątowego liściaka wykonanego na wiórze o szerokości 11,5 mm i grubości 3,5 mm (ryc. 3:1). Narzędzie ma 30 mm długości. Sądząc z przebiegu grani zachowany fragment mógł stanowić między 1/2 a 1/3 całego liściaka. Zabytek posiada drobny, płaski retusz ścinający na stronie wentralnej, znoszący znajdujący się pierwotnie w tym miejscu sęczek wióra. W celu ścinienia tej części wióra z obu krawędzi wyprowadzono odbicia płaskie o podobnej morfologii. Odbicia wyprowadzone na stronę dorsalną różnią się między sobą pod względem morfologii. Prawa krawędź została ukształtowana przy podstawie serią regularnych

Ryc. 2. Szczelina w Aptece – plan jaskini. Wg Zygmunt 2010

Fig. 2. Szczelina w Aptece – plan of the cave. After Zygmunt 2010

Ryc. 3 Zabytki krzemienne znalezione przed wejściem do jaskini Szczelina Aptecka. 1. Liściak krzemienisty; 2. Fragment wióra z rdzenia dwupiętowego

Fig. 3 Flint artefacts found near the entrance to Szczelina w Aptece Cave. 1. Flint tanged point; 2. Blade fragment detached from a bidirectional core

półstromych odbić, zaś na drugiej krawędzi wyprowadzono kilka półpłaskich odbić daleko zachodzących na powierzchnię oraz serię bardzo drobnych odbić przykrawędnych. Odbicia wyprowadzone na obie krawędzie miały na celu ukształtowanie podstawy i wyodrębnienie symetryczną podstawę, a na koniec ścieniono tę część narzędzia na stronie wentralnej.

Zabytek jest silnie spatynowany na kolor biało-niebieski, uniemożliwiający identyfikację surowcową. Wytwór nie posiada kory. Jego krawędzie poza strefą retuszowaną noszą ślady drobnych wymiażdżeń, najpewniej mających charakter zniszczeń podepozycyjnych. Na narzędziu nie zaobserwowano żadnych mikroskopowych śladów użytkowania (obserwacje prowadzono przy zastosowaniu mikroskopu cyfrowego Keyence VH-Z100R i przy użyciu powiększeń od $\times 20$ do $\times 300$). Złamanie poprzeczne ma profil wklęsły. Mogło ono powstać zarówno w wyniku uderzenia o twardą powierzchnię (mógł być użyty np. w trakcie polowania), ale może też mieć charakter incydentalny lub podepozycyjny.

Drugim znalezionym zabytkiem krzemienistym jest silnie spatynowany na kolor biały medialny fragment szerokiego wióra odbitego z rdzenia drupiętowego współnoodłupniowego (ryc. 3:2). Wiór ma grubość 3 mm. Ze względu na wymiażdżenia na jednej z krawędzi nie ma możliwości określenia pierwotnej szerokości wytworu. Zabytek w formie zachowanej ma 18 mm szerokości oraz 17 mm długości. Wygięcie wióra na powierzchni wentralnej świadczy o tym, iż zachowany fragment pochodzi z jego części proksymalnej.

Prócz zabytków krzemienistych przed wejściem do jaskini odkryto też osiem bardzo niewielkich i niezbyt charakterystycznych ułamków naczyń glinianych (sześć wytworów mieściło się przedziale wielkościowym 1–4 cm², zaś dwa w przedziale 4–9 cm²), pochodzących z bliżej nieokreślonych partii naczyń nieznanymi nam typów. Materiał ten odnieść

należy do średniowiecza (2 okazy) i czasów nowożytnych (6 zabytków). Gdy chodzi o fragmenty naczyń średniowiecznych, pochodzą one z form wykonanych z glin żelazistych schudzonych drobnym piaskiem (o granulacji ok. 0,1–0,5 mm) i okazjonalnie większymi ziarnami kwarcu, później zaś wypalonych w atmosferze utleniającej (przełomy naczyń dwubarwne). Oba ułamki pochodzą z naczyń zdobionych, o czym informują przechowane na nich pozostałości dekoracji w postaci poziomych linii rytych. Niestety, brak cech diagnostycznych nie pozwala na precyzyjne wydatowanie tych ułamków. Zabytki te skłonni jesteśmy umieścić w szerokich ramach młodszych faz wczesnego średniowiecza i w późnym średniowieczu (XI–XIV w.?). Należy w tym miejscu dodać, iż Szczelina w Aptece położona jest w okolicy, która już od wczesnego średniowiecza podlegała intensywnym procesom osadniczym (zob. Wojenka, 2022: 109–110, tam dalsza literatura).

Ułamki nowożytny pochodzą wyłącznie z naczyń wykonanych z tzw. glin białych (zob. Wałowy, 1979: 36; Lelek, 2004: 23–24). Pięć z nich schudzono bardzo drobnym, dobrze wyselekcjonowanym piaskiem (granulacja gł. <0,3 mm) i wypalono głównie w atmosferze redukcyjnej (5 fragmentów), czemu zawdzięczają „siwe” wybarwienie swych czerepów (zob. Wałowy, 1979: 96). Na fragmencie jednego z „siwaków” przechowały się ślady dekoracji w postaci poziomej linii rytej. Ostatni z zabytków nowożytnych charakteryzują cechy z gruntu odmienne. Służącą do wyrobu naczynia masę garncarską schudzono tu komponentem niedającym się określić poprzez analizę makroskopową, zaś gotową formę obustronnie pokryto dobrze kryjącą glazurą barwy zielonej i wypalono w atmosferze utleniającej.

Opisany tu materiał nowożytny wprawdzie trudno precyzyjnie wydatować, jednak jego cechy ogólne (wypał redukcyjny, domieszka, twardość skorup, barwa szkliva) wydają się odpowiadać raczej późnym fazom nowożytności, a więc zapewne XVIII lub XIX stuleciu (zob. Starski, 2013: 143).

Znaleziony fragment liściaka krzemienno stanowi ślad obecności na tym obszarze ludności schyłkowopaleolitycznej związanej z przemysłami liściakowymi. Wentralny retusz płaski przy podstawie zabytku oraz jego dwukątowa forma dają możliwość powiązania go z kulturą świderską. Ślady penetracji obszarów krasowych Jury Krakowsko-Częstochowskiej przez ludność kultury świderskiej są niezwykle rzadkie.

W południowej części Jury ślad penetracji ludności kultury świderskiej pochodzi z jaskini Gaik I–II w Mnikowie, gdzie znaleziony został liściak wiórowy z płaskim retuszem ścieniającym na stronie wentralnej i złamanym poprzecznie wierzchołkiem (Kozłowski, 1960: Ryc. 15).

Jedyny ślad użytkowania jaskiń przez ludność świderską z północnej części Jury pochodzi z położonego 1,5 km na SSW Schroniska Ruska Skała (Chmielewska & Pierzchałko, 1956), znanego też pod nazwą Schroniska Bliźniacze w Ruskiej Skale (Mazik & Zygmunt, 2010: 99). Dwa znalezione na tym stanowisku liściaki stanowią dobrą analogię do prezentowanego znaleziska (ryc. 1). Poza samym schroniskiem w Ruskiej Skale cytowane wyżej Autorki notują dwa znaleziska luźne, które także wiążą z kulturą świderską. Jednym z nich jest kolejny dość krępy liściak z marginalnym retuszem na stronie wentralnej (ryc. 1), oraz drapacz wykonany na wiórze z rdzenia dwupiętowego znaleziony na stanowisku „Grzybówka” eksplorowanym przez L. Kozłowskiego w 1917 roku (Chmielewska & Pierzchałko, 1956: 36). Poza tym stanowiskiem z terenu Wyżyny Ryczowskiej znane są dwa schyłkowopaleolityczne stanowiska otwarte o charakterze pracownianym w rejonie Gór Barańskich (Cyrek, 2009; Sudoł i in., 2016; Sudoł

& Cyrek, 2017), jednak ich dokładna atrybucja kulturowa nie jest znana. Podobnie nieznaną atrybucję kulturową ma ślad paleniska datowanego na $10,790 \pm 70$ uncalBP (Poz-53307) ze Schroniska w Smoleniu III (Sudoł & Krajcarz, 2014).

Fragment szerokiego wióra odbitego z rdzenia dwupiętowego współnoodłupniowego można także wstępnie wiązać z tą samą jednostką kulturową. Znajdujący się w środkowej części wióra negatyw wcześniejszego odbicia wyprowadzonego z przeciwległej pięty daleko zachodził na powierzchnię odłupni sięgając niemal przeciwległej pięty. Taka konfiguracja rdzeni dwupiętowych współnoodłupniowych odpowiada świderskiemu schematowi eksploatacji rdzeni w celu pozyskania wiórów do produkcji liściaków (Dziewanowski, 2012; Pyżewicz i in., 2019; Stefański, 2017).

Na obecnym etapie badań nie ma możliwości określenia, na ile zabytki te są świadectwem użytkowania samej jaskini przez schyłkowopaleolitycznych łowców, a na ile stanowią ślad polowania przez nich w okolicach skał Apteka. Złamanie samego liściaka mogło bowiem powstać w wyniku uderzenia grotu o skały. Analogiczne złamanie widoczne jest na liściaku z jaskini Gaik I–II. Powierzchniowy charakter znaleziska nie pozwala na poszerzenie pola interpretacyjnego. Znalezisko to jest jednak bezsprzecznie kolejnym śladem penetracji tego mikroregionu przez schyłkowopaleolitycznych łowców reniferów.

PIŚMIENICTWO

- Chmielewska, M. & Pierzchałko, Ł. (1956). Stanowisko wczesnomezolityczne w schronisku skalnym koło Podlesic w pow. Zawierciańskim. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*, 1: 29–40.
- Cyrek, K. (2009). Archaeological studies in caves of the Częstochowa Upland. W: K., Stefaniak, A., Tyc & P., Socha (red.), *Karst of the Częstochowa Upland and of the Eastern Sudetes: palaeoenvironments and protection* (s. 145–160). Sosnowiec – Wrocław: Wyd. Faculty of Earth Sciences, University of Silesia/Zoological Institute, University of Wrocław.
- Dziewanowski, M. (2012). On the Classification of By-Products of the Reduction for Blades — Some Aspects of Technology in Swiderian Assemblages. *Światowit*, 9 (50), 223–233
- Kowalski, K. (1951). *Jaskinie Polski, t. 1: Jaskinie Wyżyny Krakowsko-Wielunskiej*. Warszawa: Wyd. Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kozłowski, J.K. (1960). Pradzieje powiatu krakowskiego. *Prace Archeologiczne* 1.
- Lelek, R. (2004). *Ceramika z zamku w Korzkwi (XIV-XVII w.)*. Kraków: Wyd. Księgarnia Akademicka.
- Mazik, K. & Zygmunt, J. (2010). Schronisko Bliźniacze w Ruskiej Skale. W: J., Mikuszeński (red.), *Jaskinie Wyżyny Częstochowskiej. T. 3: jaskinie Dolinki Gorzkowskiej, Wzgór Niegowo-Mzurowskich, Wzgórz Żarczańskich, Gór Mirowskich, Skał Podlesickich, Skał Kroczyckich oraz okolic Skarżyc i Ogrodzieńca*. Warszawa: Wyd. PTPNoZ.
- Pyżewicz, K., Gruzdź, W., Serwatka, K., Sobkowiak-Tabaka, I. & Stefański D. (2019). Swiderian lithic assemblages from Poland – some new observations and ideas. W: C., Montoya, J.-P., Fagnart & J.-L., Loch (red.), *Préhistoire de l'Europe du Nord-Ouest: mobilité, climats et identités culturelles*, (s. 511–528). Paris: Wyd. Société Préhistorique Française.

- Starski, M. (2013). Nowożytnie naczynia ceramiczne z badań północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie. W: W., Pela (red.), *Archeologia dawnej Warszawy*, t. 3, (s. 134–185). Warszawa: Wyd. Muzeum Historyczne m. st. Warszawy.
- Stefański, D. (2017). Tanged point Technocomplex- Swiderian, but what else? New findings from Krakow region, southern Poland. *Quartär*, 64, 241–264.
- Sudoł, M. & Cyrek, K. (2017). Osadnictwo paleolityczne na Wyżynie Ryczowskiej (środkowa część Wyżyny Częstochowskiej). *Acta Universitatis Nicolai Copernici – Archeologia*, 34, 41–82.
- Sudoł, M. & Krajcarz, M.T. (2014). Wyniki badań sondażowych w schroniskach w Górze Smoleń II oraz w Smoleniu III, województwo śląskie. W: G., Glanc-Zagaja (red.). *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2011–2012*, (s. 13–21). Katowice: Wyd. Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego.
- Sudoł, M., Cyrek, K., Krajcarz, M. & Krajcarz M.T. (2016). Around the Biśnik Cave – the area of human penetration during Palaeolithic. *Anthropologie*, 54 (1), 49–68.
- Wałowcy, A. (1979). Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych. *Materiały Archeologiczne*, 19, 5–151.
- Wojenka, M. (2022). The Krucza Skała Rockshelter in late Prehistory and in the Middle Ages. W: K., Cyrek, M., Sudoł-Procyk & K. Czyżewski (red.), *Late Magdalenian Campsite at Krucza Skała Rockshelter*, (s. 97–113). Toruń: Wyd. UMK.
- Zygmunt, J. (2010). Szczelina w Aptece, W: J., Mikuszewski (red.), *Jaskinie Wyżyny Częstochowskiej. T. 3: jaskinie Dolinki Gorzkowskiej, Wzgór Niegowsko-Mzurowskich, Wzgórz Zarczańskich, Gór Mirowskich, Skał Podlesickich, Skał Kroczyckich oraz okolic Skarżyc i Ogrodzieńca*, (s. 86–87). Warszawa: Wyd. PTPNoZ.

SUMMARY

The paper aims to report a surface find of a Final Palaeolithic tanged point discovered at the entrance zone of Szczelina w Aptece Cave located near Podlesice in the northern part of the Polish Jura. The broken point was found accompanied by a piece of a wide blade detached from a bidirectional blade core. Both pieces are highly patinated. The artefacts can be attributed to the Final Palaeolithic technocomplexes of reindeer hunters known as the Swiderian culture. A specific trait of Swiderian culture is the use of bidirectional cores for making blades which were further shaped with dorsal and ventral retouches into tanged points. Although the reported artefacts are surface finds, they are important evidence for Swiderian culture activity in the northern part of the Karstic region of the Kraków-Częstochowa Upland. Similar artefacts were previously known only from a single cave site, i.e. Ruska Skała Rockshelter, which is located some 1.5 km to the southwest of the reported cave. Additionally, a surface find of another tanged point was also reported in the region. One can see a concentration of all the traces of Swiderian occupation in the Polish Jura within a very limited area, which may be explained by the ephemeral character of the conducted activities.

Finally, it is fair to add that flint artefacts were not the only traces of past human activity recorded at the mouth of Szczelina w Aptece Cave, considering the discovery of eight pottery fragments representing the medieval (2 pcs; 11–14th c.?) and post-medieval (6 pcs; most likely the 18–19th c.) phases. However, as with the flints, their relationship with the interior of the cave is uncertain.